

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Ватан Юлії Павлівни

«Психологічні особливості актуалізації метакогнітивного потенціалу особистості»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність обраної дисертанткою теми не викликає сумнівів, оскільки питання актуалізації метакогнітивного потенціалу є вкрай важливим в сучасних умовах. Особливого значення воно набуває в контексті інноваційного розвитку освіти, коли одними з основних завдань постають: сприяння особистісному розвитку здобувачів освіти, підвищення їх самостійності, організованості, формування тих якостей, які допоможуть їм орієнтуватися в інформаційному просторі, самостійно ставити мету пізнавальної діяльності та добирати засоби її досягнення, вміти аналізувати, критично осмислювати матеріал, розподіляти свій час та ресурси при виконанні завдань. Вказані вміння багато в чому залежать саме від рівня метакогнітивної активності особистості, тому виникає потреба у її вивченні.

Актуальність дослідження зумовлюється також і наявними протиріччями між затребуваністю врахування метакогнітивних особливостей учасників освітнього процесу та нестачею психологічних теорій та науково-методичних розробок, що дозволили б у повній мірі реалізувати метакогнітивний підхід у практичній діяльності.

У руслі зазначеного важливим є звернення дисертантки до такої важливої проблеми як актуалізація метакогнітивного потенціалу особистості.

Обґрунтованою і логічною є структура дисертації, яка презентована вступом, трьома розділами, висновками до розділів, ґрунтовними загальними висновками та списком використаних джерел. Зміст кожного розділу підпорядковано меті та завданням дослідження, а підсумками є наукові висновки.

Дисертантка на достатньому рівні обґрунтувала вибір теми, її актуальність, визначила мету, завдання, об'єкт, предмет, аргументувала використання обраних методів дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження метакогнітивного потенціалу особистості» здобувачкою здійснено теоретичний аналіз вказаної проблеми, висвітлено її сучасний стан, розглянуто основні підходи до вивчення метапізнання, означено сучасні напрямки досліджень метакогнітивної активності у вітчизняній та зарубіжній психології. Показано, що уявлення про метакогніції розвивалося в межах одразу декількох напрямків, в кожному з яких вивчалися їх певні аспекти. Проаналізовано різні визначення метапізнання та розглянуто основні концепції.

Встановлено спільні та відмінні риси метакогнітивних процесів з іншими регулятивними процесами. Визначено, що метакогнітивні процеси, як будь-які регулятивні, мають наступні ланки: цілепокладання, моделювання умов, вибір стратегій, моніторинг та контроль, оцінка результатів. Доведено що, вони є інтегративними, що передбачає прийняття участі у їх здійсненні усього спектру проявів психіки людини: їх механізмами виступають когнітивні процеси, у цілепокладанні як системостворюючому факторі важливу роль відіграють мотиви, детермінантами індивідуально-стильових особливостей виступають темпераментальні та особистісні риси, маркерами успішності або неуспішності діяльності виступають емоції. Встановлено, важливою їх характеристикою є довільність, що підтверджується фактом необхідності постановки мети перед початком регуляції і дає підстави розглядати їх за аналогією із довільною регуляцією поведінки. Показано, що їх специфічною ж рисою виступає те, що об'єкт, на який спрямована регуляція, знаходиться не поза суб'єктом, а власне у ньому, і когнітивні процеси, які стають об'єктом регуляції, одночасно є також її механізмами.

Надається власне розуміння метакогнітивного потенціалу, що базується на узагальненні поглядів науковців, які займаються цією проблемою. Значна

увага приділена питанню його формування: описано психологічні передумови розвитку метакогнітивних процесів, відзначено їх вікові особливості, вказані шляхи цілеспрямованого формування метакогнітивних навичок.

Представлено характеристику метакогнітивної активності, яку дисертантка розглядає як форму прояву метакогнітивного потенціалу.

У другому розділі «Організація емпіричного дослідження психологічних особливостей актуалізації метакогнітивного потенціалу» достатньо повно представлено методологічні та організаційні засади дослідження. Описано вибірку дослідження, яку склали здобувачі вищої освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Міжнародного гуманітарного університету та Одеського економічного університету.

Ретельно описано методи, що використовувались у дослідженні, до яких увійшли опитувальники, спрямовані на вивчення метакогніцій та особистісних якостей, мотивації, рефлексії, когнітивних стилів: «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF» 133 Р.Кеттела, «Академічна саморегуляція» Р.Райана та Д.Коннела, «Рівень розвитку суб'єктності особистості» М.О.Щукіної, «Диференціальний тип рефлексії» Д.О.Леонтьєва, опитувальник «ТСОВ4» В.В.Селіванова, «Шкала аналітичності–холістичності» І.Чой, «Комплексний опитувальник метакогнітивного потенціалу особистості» О.А.Карпова, авторський опитувальник «Методика діагностики метакогнітивної активності».

Третій розділ дисертації «Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей метакогнітивного потенціалу» висвітлює результати дослідження, що констатують підтвердження припущень щодо наявності зв'язків метакогнітивної активності як форми прояву метакогнітивного потенціалу із широким спектром рис особистості, навчальною мотивацією, рефлексією. Виявлено значущі взаємозв'язки метакогнітивної активності з самооцінкою, емоційною стабільністю, високою

нормативність поведінки, соціальною сміливістю, радикалізмом, домінантністю впевненістю у собі та низькою тривожністю.

Було встановлено також, що метакогнітивна активність пов'язана з усіма показниками суб'єктності.

Цікавими є отримані результати стосовно зв'язку метакогнітивної активності з навчальною мотивацією. Було виявлено, що вона корелює з усіма типами навчальних мотивів, що свідчить про те, що рівень мотивації навчальної діяльності, незалежно від її орієнтованості, пов'язаний із ступенем прояву метакогнітивної активності в процесі навчання. Проте варто зазначити, що найтісніші зв'язки було встановлено з такими мотивами, як ідентифіковане регулювання та власне спонукання. При ідентифікованому регулюванні людина відчуває важливість та цінність певної діяльності чи поведінки для себе. Поведінка при цьому стає більш автономною, проте все одно залишається досить зовнішньо мотивованою, оскільки все ж є інструментальною. Власне спонукання виникає тоді, коли ідентифіковані регуляції стають частиною «Я» людини. Формується відповідність між цими новими регулюваннями та іншими цінностями та потребами особистості. Поведінка характеризується високим рівнем автономності та вольовим контролем.

Було визначено також, що метакогнітивна активність пов'язана із системною рефлексією, що дозволяє суб'єкту бачити ситуацію в усіх її аспектах, відображати як полюс об'єкта так і полюс суб'єкта, помічати усі альтернативні можливості. В цьому типі рефлексії втілюється здатність до самодистанціювання – можливість відсторонитися, подивитися на себе збоку, при збереженні фокусу уваги не лише на собі, а й на об'єкті. Суб'єкт займає позицію по відношенню до себе і з цієї позиції може здійснювати певні дії відносно себе. Ця здатність є вкрай важливою як для саморегуляції поведінки та діяльності, так і для управління власними когнітивними процесами. Системна рефлексія є найбільш адаптивною формою та пов'язується із самодетермінацію.

Заслуговує на увагу наданий дисертанткою детальний опис психологічних особливостей осіб з різним рівнем метакогнітивної активності.

Науковий інтерес представляють результати, отримані за допомогою регресійного аналізу: встановлено, що чинниками актуалізації метакогнітивного потенціалу є радикалізм (за Р.Кеттелом), активність, опосередкованість, власне спонукання та зовнішнє регулювання (навчальні мотиви), висока нормативність поведінки, системна рефлексія.

Не викликає сумніву і практичне значення одержаних результатів. Основні положення, викладені в дисертації, можуть лягати в основу розроблення програм, спрямованих на розвиток метакогнітивної активності. Матеріали дослідження можуть збагатити зміст навчальних дисциплін, застосовуватися в розробці нових і оновленні існуючих навчальних програм для здобувачів вищої освіти.

Автором проведена належна робота з упровадження одержаних результатів у практику роботи закладів вищої освіти. Так, основні результати дослідження було впроваджено в освітній процес Вінницького соціально економічного інституту університету «Україна» (довідка від 19.05.2022), Одеської ЗОШ № 27 I-III ступенів (довідка № 01-28/529 від 05.12.2022), Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» (акт 25 впровадження № 2213/27.1 від 31.12.2022), Академії Державної пенітенціарної служби (акт впровадження від 02.01.2023), Міжнародного гуманітарного університету (довідка № 7 від 03.01.2023).

Матеріали дисертації пройшли необхідну апробацію, обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Основні результати дослідження достатньо повно висвітлені у наукових працях, серед яких: 4 статті у фахових наукових виданнях, 1 стаття у зарубіжному науковому журналі, 5 статей у збірниках тез доповідей та матеріалів конференцій, 1 свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір.

Подана дисертаційна робота свідчить про наукову зрілість дисертантки, її вміння бачити актуальні проблеми сучасної психологічної науки, готовність розв'язувати їх на достатньому науковому рівні. Високо і позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційної роботи, висловимо деякі зауваження та побажання:

1. При формулюванні визначення метакогнітивного потенціалу акцентується увага на тому, що він розкривається за певних умов. Із запропонованого дослідження, спрямованого на встановлення психологічних особливостей, пов'язаних з метакогнітивною активністю, можна припустити, що, на думку авторки, ці «умови» зводяться більшою мірою саме до психологічних якостей та рис характеру. Було б добре, якби дисертантка вказала на те, яку роль можуть відігравати в актуалізації метакогнітивного потенціалу об'єктивні чинники.

2. В першому розділі в якості пізнавальних особливостей, що можуть зумовлювати актуалізацію метакогнітивного потенціалу, виокремлено інтелектуальну рефлексію та когнітивні стилі. Такий вибір потребує більш детального пояснення.

3. В третьому розділі вказано існування додатних кореляційних взаємозв'язків між рефлексією та метакогнітивною активністю, проте недостатньо розкрито сутність цих зв'язків. Залишається відкритим питання про співвідношення власне рефлексії та рефлексивного компоненту метакогнітивної активності, який автор вносить до її структури.

4. Огляд бази літературних джерел, на яку спирається авторка складає 278 найменувань, серед яких значна кількість іноземною мовою. На нашу думку, до списку джерел варто було б додати більше сучасних вітчизняних публікацій, а також збагатити його виданнями, що висвітлюють дослідження, дотичні за темою до проведеного.

Проте висловлені побажання та зауваження не знижують загальної високої оцінки проведеного дослідження.

Дисертаційна робота Ватан Юлії Павлівни «Психологічні особливості актуалізації метакогнітивного потенціалу особистості», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» (галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки) є актуальною, завершеною науковою працею, що виконана на належному науково-теоретичному рівні з логічно та доступно викладеним матеріалом. У роботі вирішено важливе наукове завдання, що полягає у визначенні спектру психологічних особливостей, що пов'язані з актуалізацією метакогнітивного потенціалу особистості.

Дисертація виконана із дотриманням вимог наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р.), а її авторка, Ватан Юлія Павлівна, заслуговує присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики
практичної психології

Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Світлана СИМОНЕНКО

